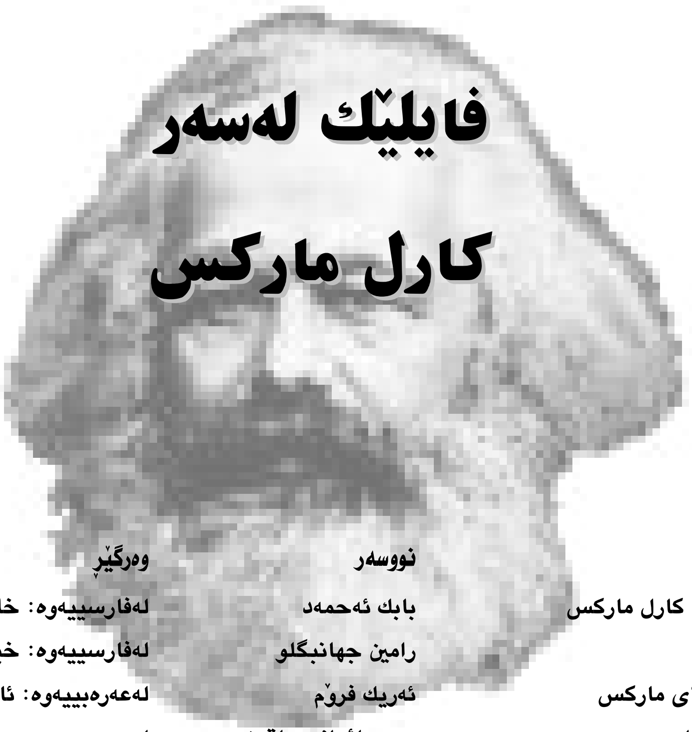

فایلێك لەسەر کارل مارکس

دەق	نووسەر	وەرگێڕ
ژیان و بەرهەمەکانی کارل مارکس	بابك ئەحمەد	لەفارسییەوە: خالید محەمەد زادە
کارل مارکس	رامین جهانبگلو	لەفارسییەوە: خێڵان هەورامی
چەمکی نامۆبوون لای مارکس	ئەریك فرۆم	لەعەرەبییەوە: ئارام جەمال
مارکسیزم و دیموکراسی	عەبدولئیلاه بەلقەزیس	لەعەرەبییەوە: عەدالەت عەبدوڵڵا
مارکس و سیاسەتی مۆدێرن	بابك ئەحمەد	لەفارسییەوە: یاسین عومەر
مارکسیزم و فەلسەفە	کارل کۆرش	وەرگێڕانی فارسی: مەجید وارەسە وەرگێڕانی بۆ کوردی: ڕەزا مەنوچەهر
مارکس و مارکسیزم	ئەندێرەپیتر	لەفارسییەوە: سەرهەنگ عەبدولڕەحمان
مارکسیزم و ئاین	مایکل لوڤی	لەفارسییەوە: لوقمان ڕەئووف
بەرهەمی نەمری مارکس	ف.م. هاشمی	لەفارسییەوە: دلاوەر حامد
فیورباخ و مارکس و ئاین	Chajjam	لەعەرەبییەوە: دانا مەلا حەسەن

ژیان وبەرهەمەکانی کارل مارکس

بابک ئەحمەد

وەرگێڕانی لەفارسییەوە: خالید محەمەد زادە (کوردستانی خۆرهەڵات)

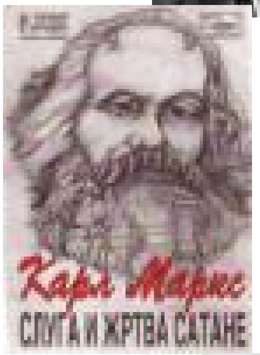

و: خالید محەمەد زادە

کارو نووسینەکانی مارکس

کارل هینریش مارکس ڕۆژی پێنجەمی مانگی مای ساڵی ١٨١٨ی زایینی لەشاری تریری سەربە ناوچەی موسل لەراین لندی پرۆس لەدایکبوو. مارکس دووهەم منداڵ لە هەشت منداڵی هینریش مارکس وهنریت پسبورگبوو. ئەوان بەئایین جوولەکە بوون و بنەچەیان دەگەڕایەوە سەر بنەماڵەی باوەڕداران و حاخامە بەناوبانگەکان. باوکی مارکس یاساناسبوو. کەسێك پێش لەدایك بوونی مارکس و بەهۆی پیشەکەیەوە مەزهەبی پروتستانتی مەسیحی هەڵبژاردبوو. مارکس لەبنەماڵەیەکی مام ناوەندی و بەپەروەردەیەکی لیبراڵ گەورە ببوو. شاری تریرتا سێ ساڵ پێش لەدایکبوونی مارکس بەدەست فەرەنسییەکانەوە بوو(ئەوان ئێستاش بەم شارە دەڵێن (Treves) کەئەندێشەی کۆماریخوازی و نوێگەرایی شوێن هەڵگربوو لەسەردەمی ڕۆشنگەرایی و تەنانەت باوەڕگەلی رادیکالیسمی سیاسی لەوێدا خوازیاری هەبووە باوکی مارکسیش لەگەڵ لیبرالیسم هاوڕا بوو. ئەو نیشتمان پەروەرێکی لایەنگری ڤۆڵتربوو. هەرچەندە لەنامەکانیدا بۆچوونی موحافیزکاری دەبینرا. ئەو بەئاوات بوو کەکوڕەکەی وانەی ماف بخوێنێ و درێژە بەپیشەکەی ئەو بدا. بەڵام مارکسی گەنج خوازیاری فەلسەفە بوو. مارکس لە فەزایەکی فەرهەنگی کە بەرهەمەکانی: کانت, گوتە, روسۆ ئەدەبیاتی رۆمانتیك خوێنەریان هەبوو, درێژەی بەخوێندن دا.

رۆسۆ

دۆستی بنەماڵەکەیان واتە(بارون فون و ستفالن) وەك لایەنگری سۆسیالیستە ئارمانخوازەکان کاریگەری زۆری لەسەر مارکس هەبوو دواتر لەساڵی ١٨٣٥ مارکس بەنهێنی حەلقەی دەزگیرانداری لەگەڵ کچەکەی بارون گۆڕیەوەو هەشت ساڵ دواتر واتە ساڵی١٨٤٣ زەماوەندیان کردو تادواساڵەکانی تەمەنیان بەڕێزو خۆشەویستیەوە پێکەوە ژیان. هەرچەندە لەدەیەی ١٩٧٠ هەندێك لەلێکۆڵەرەوان نووسیبوویان کە(هیلنە دموت) بەخێوکەری منداڵەکانی مارکس لەساڵی ١٨٥١ بەهۆی مارکسەوە دووگیانبووەو کوڕێکی بەناوی فردریك لێی بووە, بەڵام ئەمڕۆ لێکۆڵەرەوان لەو بڕوایەدان کەئەم قسەیە ڕاست نییە. بەهەرحاڵ بەپێی ئەو بەڵگە زۆرانەی سەبارەت بەژیانی بنەماڵەیی مارکس بەقەڵەمی نزیکترین دۆست و ئاشناکانی مارکس و ژنەکەی لەبەر دەستدان, جیا لەنەخۆشی رەوانی ژنەکەی مارکس و هاوسەرەکەی ژیانێکی عاشقانەیان بەسەربردوە. ئەوان خاوەنی ٦منداڵ بوون کەتەنیا سێ کچیان بۆ مایەوە. مارکس ساڵی١٨٣٥ دوای تێپەڕکردنی قۆناغی دواناوەندی لەزانکۆی بۆن وەرگیرا. بەڵام ساڵێك دواتر چووە بەرلین تادرێژە بەخوێندنی ماف بدا. ئەو لەوێدا سەرەڕای نارەزایەتی باوکی (باوکی ١٨٣٨ کۆچی دوایی کرد)خوێندنی فەلسەفەی هەڵبژاردو زانکۆی تاوەرگرتنی پلەی دوکتۆرا لەساڵی ١٨٤١ درێژە پێدا. تێزیخوێندنەکەی تەرخانکردبوو بۆ "قەیرانی ئەندێشەی فەلسەفەی ئەرستۆ, بەشێوەیەکی تایبەت جیاوازی دیدی ماتریالیستی دمکریتوس لەگەڵ دیدیماتریالیستی ئبیکۆر سەبارەت بەسروشت" ئەم تێزە لەیەکەم بەرگی کۆمەڵە بەرهەمەکانی مارکسدا بڵاوکرایەوە مارکس لەساڵی ١٨٣٧و لەسەردەمی

خوێندكاريدا سەردانی (باشگای دوكتورەكان)ی بەرلينی دەكردو لەوێ لەگەڵ لايەنگرانی هيگڵ ئاشنابوو، بەتايبەت لەگەڵ برونو بوئير, موس هس و ئارنولد روگە دۆستايەتی گريدا. هيگڵييە لاوەكان ليبراليسمێكی نوێگەرا بوون كە بەديدێكی ڕەخنەگەرانەوە دەيان روانييە مەسيحيەت و ماركسيش ئەم ڕەخنانەی قبووڵ بوو. ماركس لەو ساڵانەدا بوو دەستی بە خوێندنەوەی ڕەخنە گەرانە لەفەلسەفەی هيگڵ بەتايبەت ئەنديشە سياسيەكانی.(سەرەتايەك بۆ خوێندنەوەی فەلسەفەی هيگڵ) گرنگترين نوسينی بوو كە سەرەڕای ئەو بايەخەی كە هەيبوو, بلاوی نەكردەوەو سەد ساڵ دوای نووسينی لەچاپدرا، سەرەڕای ڕەخنەی توندی ماركس لەهيگڵ, بەلاّم لەسەرانسەری ژيانيدا هيچ بيرمەنديێك هێندەی هيگڵ كارتێكەری لەسەر ماركسنەبوو. ديالەكتيكی هيگڵ و تەنانەت زۆر لەجەوهەری (دياردە ناسی ڕۆح)ی هيگڵ, هەميشە لەنووسينەكانی ماركسدا بەكاربراوە.

(ساڵی ١٨٥٨ ماركس لێكۆڵينەوە ئابورييەكانی خۆی ڕاگرت تا بۆ جارێكی ديكە دەستبكا بەخوێندنەوەی زانسی مەنتەقی هيگڵ) ڕەخنەكانی ماركسی لاو لە ناوبراو زۆرتر لەژێر كارتێكەری خوێندنەوەی بەرهەمەكانی فويرباخدا بوو. هەرچەندە دوو ساڵ دواتريش ئەنديشەو شێوازی كاری خودی فويرباخيشی زۆر بەتوندی دايە بەر ڕەخنە. ماركس بەر لە لەئاشنا بوونی بە فويرباخ، خۆی بەماترياليست دەزانێ, دوای خوێندنەوەی بەرهەمەكانی ناوبراو باوەڕێكی تەواوی بەديدگاو بۆچوونەكانی خۆی هێناو لەدەرەنجامدا بەو ئاكامە گەيشت كە ماترياليسی تاك ڕەهەندو تەسك بينی فويرباخ بەهۆی قەتيس مانەوەی لەناوتورالسيم و لانە كردنەوەی لە مرۆڤی واقيعی و هەڵسوراو كۆمەلاّيەتی لەبەرەو پێشچوونی بيرۆكەو كاركردی راديكاڵدا بێ سوودە.

ماركس بەهۆی ديدگا ئازادو دژە دينيەكانی و بەتايبەتی بۆچوونە ليبراڵ راديكاڵەكانی نێوبانگی پەيدا كرد. هەر بەم هۆيەوەبوو كە ئيزنی وانە وتنەوەی لەزانكۆدا پێنەدرا. ئەويش لەم كێشەيە زۆر نيگەران و پەشيمان نەبوو, چونكە ڕۆژنامەنووسی لە هەركارێكی ديكەی لە جيهاندا پێ باشتر بوو، ساڵی ١٨٤٣و لە شاری كۆڵن ڕۆژنامەی(Rneinische Zieitung)ی بەئاڕاستەيەكی توندی ليبراڵی و دژی پاشايەتی سەرەڕۆ بلاّوكردەوە. نووسينە توندەكانی ئەو هاوڕێيانەی بوو بەهۆی داخستنی ڕۆژنامەكە لەلايەن حوكمەتەوە، ماركسيش لەئۆكتبوری ساڵی ١٨٤٣ولاّتی بەجێهێشت و ڕووی لە پاريس كرد. پاريس لەو سەردەمەدا ببوو بەناوەندی سەرهەلّدانی بزوتنەوە شۆڕشگێڕی و سۆسياليستيەكان. ماركس لە پاريسدا لەگەڵ ڕێكخراو گەلی سياسی و هەڵسوڕای تاراوگەنشينی ئەلّمانيدا هاوكاری دەكرد لە هەمووی گرنگتر لەگەڵ بزووتنەوەی راديكاڵی كرێكارانی فەرەنسە لەنزيكەوە ئاشنابوو. بۆ ماوەيەكيش ڕۆژنامەی Deutsch - Franzosischejahrbucher بەهاوكاری ئارنولد روگەو بەئومێدی بەستنی پەيوەنديەك لەنێوان سۆسياليسمی راديكاڵی فەرانسەيی بەتەئويلێكی نوێ لەهيگڵ گەرايی بلاّوكردەوە لەم ڕۆژنامەيەدا بوو كە (كێشەی جوولەكەی لەوەلاّمدانەوە بەبردنۆبوئير بلاّوكردەوە وتارێك كەتێيدا هۆكانی بێمتمانەيی ماركس بە يەكسانی سياسی و پێداگرتنی لەسەر نايەكسانی ئابووری و كۆمەلاّيەتی لە سيستمی سەرمايەداريدا هاتۆتە گۆڕێ.

لە مانگی مای ساڵی ١٨٤٤ يەكەم منداڵی كچ) لەدايك دەبێ كەناوی هاوسەرەكەی خۆی (يەنی) لێنا.

سێپتامبری هەمان ساڵ لەشاری پاريس ماركس لەگەڵ ئەنگلّسدا ئاشنا دەبێ: پياوێكی گەنجی ئەلّمانی كەدوو ساڵ لەماركس بچوكتر بوو. ئەنگلس لە٢٨ ی نواڤمبری١٨٢٠

لەبارمەن چاوی بەدنيا هەلّهێنابوو. كوڕی سەرمايەدارێكی

بوو کەلەشاری مەنچەستێری ئەنگلستاندا کارگەی بەرهەمهێنانی قوماشی هەبوو. ئەمەش ببوو بەهۆی ئەوەی کە ئەنگلس لەگەڵ بارودۆخی پرۆلتیاری ئەنگلستاندا ئاشنایەتی پەیدا بکاو لەو پەیوەندیەدا دژ کردەوە پیشانبدا. یەک ساڵ دواتر ئەنگلس کتێبێکی بەناوی(بارودۆخی چینی کرێکاری ئەنگلستان) سەبارەت بەپرولیتاریای ئەنگلست لەنیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەیەم بڵاوکردەوە کە بەگرنگترین بەڵگە لەو پێوەندیەدا دەژمێردرێ. دوستایەتی مارکس و ئەنگلس کە لە ساڵی ١٨٤٤ دەستی پێکردبوو تاکۆچی دوای مارکس درێژەی هەبوو، هەروەها بەهۆی هاندانەکانی ئەنگلسەوەبوو کە مارکس دەستی دایە خوێندنەوەی جیدی ئابوری سیاسی. ئەوان پێکەوە چەند بەرهەمێکی هاوبەشیان بڵاوکردەوە کە هەموویان بوون بەکۆمەڵێك بەرهەمی دانسقە لەکارنامەی مارکسدا، بەڵام یەك لەم بەرهەمانە زیاتر لەهەموویان دەنگی دایەوە ئەویش(مانیفێستی حزبی کۆمۆنیست)بوو. نامیلکەیەکی کورت کە بەگرنگترین تێزی سیاسی و بەرنامەی مێژوویی سۆسیالیزم نێودەبردرێ.

فیورباخ

مارکس لەمانگەکانی نیشتەجێبوونی لەفەرەنسادا بەرهەمێکی بەناوی (دەروازەیەك بۆ خوێندنەوەی فەلسەفەی هیگڵ) نووسی کە تەرخانکرابوو بۆ ڕەخنە لە هیگڵ و لەوکاتەشدا بڵاوکرایەوە. ئەم تێکستە کە لەبواری سەبك و شێوازی داڕشتنەوە زۆر جوان نووسرا بوو، بەیەکێك لەگرنگترین نووسینە سیاسیەکانی ناوبراو دەژمێردرێ کەلەودا بۆ یەکەمجار پرۆلیتاریاو شۆڕشی کرێکاری درا بوو. هەر ئەوکات دەستی دایە نوسینەوەی یادداشتەکانی تا لەژیاندا مابوو بڵاوی نەکردەوە. ئەم نووسینانە بۆ یەکەم جارو پاش مردنی لەساڵی ١٩٣٢ لە مۆسکۆو بەرلین لە چاپدران کە ئەمرۆ ئێمە ئەم یادداشتانە بەناوی:

Okonomisch-Philosophic hemqnuskripte

واتە(یادداشتە ئابوری و فەلسەفیەکان)یا(یادداشتەکانی١٨٤٤)و هەندێ جاریش بەناوی(یادداشتەکانی پاریس)دەیخوێنێتەوە. لەم نووسینانەدا تێگەیشتنێکی هیومانیستی پاش کۆمۆنیست هاتۆتە گۆڕێ وتێیدا کاریگەری فویرباخشی پێوە دیارەو کاکڵی یادداشتەکانیش دەرخەری ناکۆکی نێوان سروشتی نامۆی کار لەسەرمایەداریدا لەگەڵ کاری بەرهەمهێنەر لە کۆمۆنیستیدایە. لەم بەرهەمانەدا بۆ یەکەمجار یەکێتیەك لە نێوان سۆسیالیسم و ئەندێشەی سیاسی رادیکاڵی فەرەنسەیی و ئابوری سیاسی ئەنگلس و فەلسەفەی کلاسیکی ئەڵمانی دەبینرێ کەدواتر ئەنگلس وەك سێ بنەمای ئەندێشەی مارکسیم ناوی لێنا. لەچاپدانی (یادداشتەکانی١٨٤٤)و بەتایبەت وەرگێڕانی بۆ سەر زمانە ئەورپاییەکان لەدەیەییەکان لەدەیەی١٩٦٠ ڕەوتێکی نوێی لەتێگەیشتنی و تەئویلی ئەندێشەکانی مارکسدا پێکهێنا. مارکسێکی هیومانیستگەراو هزرڤانێك کە بەبوونی مرۆڤ و لەخۆ نامۆبوونی لەکۆمەڵگای مۆدێرندا سەرقاڵ بوو. جێگای مارکسێکی بیرمەند بەو شێوەیە کەلایەنگرانی دەیانناسی گرتەوە.

مارکس و ئەنگلس کۆتاییەکانی ساڵی١٨٤٤ کتێبێکیان دژی هیگڵییە لاوەکان بەناوی: Dieheilige Femilie یا(بنەماڵەی پیرۆز)نووسی. هەر لەو سەردەمەدا لەگەڵ پرودون و باکونین ئاشنا دەبێ. رێککەوتننامەیەکیشی لەگەڵ ناوەندێکی چاپ و بڵاوکردنەوەی ئەڵمانی، ئیمزا کردنی کتێبێك لە دوو بەرگدا بەناوی(هەڵسەنگاندنی سیاسەت و ئابوری سیاسی) بنووسێ، کە هیچ کاتێك نەنووسرا لەسەرەتای ساڵی ١٨٤٥ مارکس بەهۆی جموجوڵی سیاسییەکانی لە فەرەنسا وەدەرنرا، فیوریەی هەمان ساڵ چووە بروکسێل و بۆ ماوەی سێ ساڵ لەوشارەدا مایەوە. ساڵی ١٨٤٥ کتێبی (بنەمایەك بۆ ڕەخنە لەفویرباخ)نووسی کە بەسەرەتایەك لە گۆڕان لەئەندێشە فەلسەفی و تیۆرییەکانی ئەو دەهاتە بەرچاو. ئەو لەنووسینەدا نەتەنیا

لەگەڵ سەبکی دیاریکەری ئەندێشەی فەلسەفی, بەڵکو لەگەڵ عەقڵی گشتگیری سیاسی کەپێی وابوو لایەنگری کێشەکانی کۆمەڵگای مۆدێرن دەبێ ماڵئاوایی کرد. لەڕاستیدا ئەمە سەرەتای سەرهەڵدانی تیۆری کۆمەڵایەتی و رەخنەیی مارکس دەبێ. مارکس لەژوئەنی هەمان ساڵدا لەگەڵ ئەنگڵسدا سەردانێکی کورت خایەنی بۆ ئەنگڵستان کرد کە لەوسەردەمەدا ئەنگڵستان پێشکەوتوترین ولاتی سەرمایەداری بوو. ئەو لەو ولاتەدا لەگەڵ جورج هانی و چارتیستەکان و هەڵسوڕاوانی (یەکێتی دادپەروەری) ئاشنا دەبێ کە گەڕایەوە برۆکسێل(لوڕا)کچی دووهەمی لەدایکببوو. هەرلەم شارەدا مارکس لێکۆڵینەوە بەربلاوە مێژوویيەکانی درێژە پێدا. بەهۆی هەوڵەکانی روانگەیەکی ماتریالیستی بۆ مێژوو پێشنیارکردو لەگەڵ ئەنگڵس ئەم پێشنیارەی بەشێوەی رەخنەی زۆر توند رووبەرووی هیگڵییە لاوەکان و فویرباخی کردەوە. ئەم نووسینە کتێبێکی قەوارە گەورەی لێکەوتەوە، بەلاّم بەهۆی شۆڕشی ١٨٤٨ نەیانتوانی لەچاپی بدەن. دوای شۆڕش مارکس هاتە سەر ئەو بڕوایە کەدەبێ موتالا ئابوورییەکانی تەواو بکات باشتر بتوانێ لەپێشنیارەکانی کتێب و لەو واقیعەدا لەڕوانگەی ماتریالیستی بۆ مێژوو داکۆکی بکا. هەربۆیە لەبلاّوکردنەوەی کتێبەکە پەشیمان بۆوەو هەرچەندە ئەم کتێبە دواتر لەساڵی ١٩٣٣ لەمۆسکۆو بەرلینی بەناوی (Deutscheh Ideoiogie)یا(ئایدیۆلۆژیای ئەڵمانی)لەچاپ درا بەشێیەکەمی کتێب بەدەلاقەیەکی باش بۆ تێگەیشتن لەزۆر دیدگای ناڕوونی ئەندێشەی مارکس دەزانرێ. هاوکات لەگەڵ ئەم بەرهەمە تیۆرییە, مارکس دەمەقاڵە سیاسی و تیۆریەکانی لەگەڵ سۆسیالیستەکان درێژەی پێدەدا. گرنگترین ئەم موناقەشەو باسانە باڵێك بوو بەسەبکی هەمیشەیی مارکس پڕ لەتوانج و کنایە دژی یەکێك لەهەڵکەوتوترین بیروزانی سۆسیالیستی سەدەی نۆزدەیەم واتە پیرژۆزف برودون بوو. کەدواتر بەزمانی فەرانسی و لەکتێبێکدا بەناوی (Miseredelaphilosophie)یا(هەژاری فەلسەفە)لە ساڵی ١٨٤٧ چاپکرا.

لەفیوریەی ١٨٤٧ مارکس و ئەنگڵس بوون بەئەندامی گروپێکی چوارکە سی سۆسیالیستی بەناوی(یەکێتی کۆمۆنیستەکان)و دواتر هەڵبژێردران بۆ کۆمیتەی مەرکەزی. ئەم گروپە کە لەکرێکاران و بیرمەندانی ئەڵمانی پێکهاتبوو دەفتەری ناوەندییان لەشاری لەندەن بوو بنەمای بەرنامەو ئامانجەکانیان کۆمۆنیستی بوو. مارکس و ئەنگڵس لەدواهەمین کۆنگرەی ئەم ڕێکخراوەدا لە لەندەن بەشداربوون. لەکۆنفرانسێکدا کەپاییزی ١٨٤٧ بەسترا, یەکێتی کۆمۆنیستەکان, مارکس و ئەنگڵسیان ڕاسپارد کە هێڵە گشتییەکانی بەرنامەی یەکێتیەکە بنووسن. ئەوان دەقەکەیان لەژێرناوی (Manifestder Kommunistischeh) یا(مانیفێستی حزبی کۆمۆنیست)تاکۆتایی ساڵ ئامادەکردو چەند مانگ دواتر بەشێوەی نامیلکەیەك بەنرخێکی هەرزان بلاّوکردەوە ئەوە ئەو کاتە بوو کەبڵێسەکانی شۆڕشی ١٨٤٨ تازە هەڵایسابوو. ئەم نامیلکەیە کەنووسەرەکانیان یەکیان٣٩ساڵ و ئەوی دیان ٣٧ساڵ تەمەنیان هەبوو بەگرنگترین بەڵگەی مێژوویی تیۆری کۆمەڵایەتی و سیاسی دەژمێردرێ. لەبواری سەبکەوە شاکارێك بوو لەکورتبێژی شێوەی داڕشتنی بزوێنەرو لەهەمان کاتدا لەبواری تیۆریدا پرنێوەرۆك و تازە. ئەم نامیلکەیە بەدواداچوونێکی کورتە لەسەرهەڵدانی سەرمایەداری و رووبەڕوو بوونەوەی لەگەڵ چینی کرێکارو سەرهەڵدانی باوەڕ گەلی سیاسی لەنێو کرێکاران و داخوازیەکانیان. هەروەها بۆچی ناتوانن چوارچێوەی کۆمەڵگای بورژوازی قبووڵ بکەن یاریفۆرمی تێداپێك بێنن و بەچ هۆیەك شۆڕشێکی کۆمەڵایەتی لەسەر ڕێگایاندایەو بۆچی و چۆن و لەچ ڕێگایەکەوە ئەم شۆڕشە بناغەکانی کۆگایەکی کۆمۆنیستی دادەمەزرێنێ فەزای شۆڕشی ١٨٤٨ تارادەیەك ببوو بەلەمپەڕێك بۆ تێگەیشتن لەبایەخی مانیفێست. ئەم بەرنامەیە چەند دەیە دواتر بۆ سۆسیالیستەکان بایەخ و گرنگی خۆی هەبوو. بەبوونی ئەم ڕێزە ناوبانگێکی بۆ مارکس لەنێو پێشڕوانی بزوتنەوەی کرێکاری و ناوەندە ڕادیکاڵیەکانی ئەوروپا پێکهێناو زۆر لایەنگری لەولاتانی ئەوروپایی بۆ پەیدا بوو. هەر لەسوێقیەتەوە بگرە تا ئیتاڵیا و فەرانساو لەلهستانەوە تاشوێنی لەدایکبوونی ئەڵمانیا.

مارکس لەسەرەتای شۆڕش و لە مارسی١٨٤٨ چووە پاریس و دواتر بەرەو ئەڵمانیا بەڕێ کەوت. دیسان لەشاری کۆڵن رۆژنامەیەکی توند ڕەوی شۆڕشگێڕی بەناوی (Zeitung Nevekheinische) بلاّو کردەوە.

وتارەکانی ئەم ڕۆژنامەیە زیاتر لەبڵاوکراوەکانی پێشووی مارکس دەخوێندرایەوەو لەنێو توندوڕەوەکان ڕێزەی لێ

داروین

هەنگاو بەهەنگاو شۆڕشی ئەوروپایی (١٨٤٨)چاودێری دەکرد. هەر لەسەرکەوتنی خەڵکەوەو خیانەتی بورژواکان و پاشەکشەو سەرئەنجام شکست. ئەو لەئاپریلی١٨٤٩دا ئاخاوتنەکان ١٨٤٨ی خۆ بەناوی (حەقی دەست،کار، سەرمایە) بڵاوکردەوە لە مای(١٨٤٨)بەرەو پاریس بەڕێ کەوت و سێ مانگ دواتر لەلەندەن نیشتە جێبوو. ئەوە لەحاڵێکدا بوو کە موحاکمەی غیابی ناوبراو لەلایەن کۆنەپەرستی بەدەسەڵات گەیشتوو دەستی پێکردبوو. ئەو ژیانەی کە خودی مارکس ناوی نابوو(شەوی درێژو تاریکی کۆچ) بۆ مارکس دەستی پێکرد. ئەو تادوا ساتەکانی ژیانی لەئەنگلستاندا مایەوەو جگە لەهەندێ سەفەری کورت خایەن لەو وڵاتە نەچووە دەرێ. مارکس دوا ساتەکانی تەمەنی و بەتایبەت یەکەم دەیەی نیشتە جێبوونی لەلەندەن بەهەژاری ژیا. لەهێندێك لەنامەکانی مارکس و ژنەکەی چیرۆکی خەم هێنەری برسێتی منداڵەکانیان و نەخۆشی و مەرگی فرانسیکانی کچ یان دوو کوڕەکەی هاتووە. مارکس تەنانەت چەند حەوتوویەك لەماڵ نەچووەدەر, چونکە نەی دەویست بەجلوبەرگی دڕاوەوە سەردانی ئەو کتێبخانەیەی کەڕۆژانە

دەگێردرا. مارکس بەنووسینی نزیکەی٨٠وتار لەم ڕۆژنامەیە

ئەنگلس

تێیدا کاری دەکرد بکات. بابەتی کارەکەشی لێکۆڵینەوەی بەبڵاوی ئابوری سیاسی مێژووی تیۆرییەکانی ئابووری و شیکاری بەرهەمهێنانی سەرمایەداری بوو.

مارکس چەند ژمارەی تایبەت بەئابووری سیاسی بۆ ڕۆژنامەی(Neue Rheiniscne Zeitung) لەهامبورگ بڵاو کردەوە لێکۆڵینەوەیەکی ئابوریشی بۆ ئەم ڕۆژنامەیە نووسی. بەشێکی زۆری کاری فیکری مارکس تەرخان دەکرا بۆ خوێندنەوەی ئابووری سیاسی و جگە لەوەش هێندێ جار بۆ ڕۆژنامەکان و ناوی تەحلیلی بارودۆخی سیاسی بۆ دەنووسی. یەکێك لەو ڕۆژنامانە, ڕۆژنامەی(نیویۆرگ دیلی تریبیون)بوو کە لە ئەمریکادا بڵاودەکرایەوە. مارکس جارێکیش هاتە سەر ئەو باوەڕەی کەلەگەڵ بنەماڵەکەیدابەرەو ئەمریکا کۆچ بکەن. دواتر تێگەیشت کە بارودۆخی کۆچبەرانی ئەڵمانی لەئەمریکا تەنانەت شپرزەترە لەبارودۆخی ئەوان لەلەندەن. ساڵی ١٨٥١ کۆمەڵێك لەوتارەکانی مارکس لەئەڵمانیا بەهاوکاری هیرمان بکر چاپکرا. ئەنگلیش (شۆڕش و دژی شۆڕش) یلە لەئەڵمانیا نووسی کە بە ناو مارکسەوە بڵاوکرایەوە. مارکس لە

لەندەنــــەوە لەگـــەڵ هـــاوبیرە سیاســـیەکانی لەئـــەوروپادا لەپێوەندیدا بوو ونامەگۆڕینەوەیان لەنێوانیان هەبوو. لەگەڵ چارتیسەکان کەلەژێر گوشاری حکومەتدا بوون و لەگەڵ ڕێکخراوە کرێکارییەکانی ئەنگلستان لەپێوەندی دابوو. زۆر کتێب وتاری سیاسی و مێژوویی سەبارەت بەشۆڕشی ١٨٤٨ی فەرەنسا نووسی کەدوو کتێبیان ناوبانگی بەربڵاوی بەدەستهێنا کەبریتی بوون لە(١٨٥٠تا١٨٤٨ Dieklasseh Kampfeih Frankreich.)یا(خەباتی چینایەتی لەفەرەنسا) هەروەها کتێبی (Derachzehnte Brumairedes Louisbohaport) یا(هەژدەهەمی بروسرلویی بنیات ١٨٥٢). مارکس سەرەتای ساڵی ١٨٥١ بەو ئاکامە گەیشت کەشۆڕشی ١٨٤٨ کۆتایی پێهاتووە شۆڕشی نوێ تەنیا بەهۆی قەیرانی ئابووری نوێیەوە سەرهەڵدەدا. بنەماڵەی مارکس بەدرێژایی نیوەی یەکەمی دەیەی ١٨٥٠ لەشوقەیەکی بچوکی دین ئیتریت لەگەڕەکی سوهو ژیانی ڕۆژانەیان بەسەر دەبرد. کەزۆر نەخۆشی مەترسیهێنەری تێدا تەشەنەی کردبوو. ئەمەش سەرەتای دژوارترین ساڵەکانی ژیانی بوو. هەرسێ منداڵەکەی مارکس لەو ساڵانەدا مردن. ئەو برە پارەیەی کە بەهۆی وتارەکانیەوە وەری دەگرت, سەرچاوەی بژێوی بوو. تەنانەت هاوکاریە داراییەکانی ئەنگلسیش نەیدەتوانی بەبنەماڵەی منداڵداری ئەودا رابگا. بۆیە هەمیشە قەرزدار بوو ساڵی ١٨٥١(یەکێتی کۆمۆنیستەکان) هەڵوەشایەوەو مارکس لە ژیانی بەردەوامی سیاسی خۆی بۆ ماوەی ١٣ساڵی داهاتوو دابڕا.

ساڵی١٨٥٣ وتارێکی پڕنێوەڕۆکی بۆ پشتیوانی لە ئەندامانی یەکێتەیەکە کەلە شاری کۆڵن موحاکمە دەکران. نووسی,

لەژانویەی١٨٥٥ (ئەلئونور) کوڕی بچووکی مارکس لەدایکبوو. مارکس لەم پێوەندییەدا نووسی :(ئەو وەك فریشتەیەك لەژیانی تاریکی مندا سەری هەڵدا). تەنانەت بۆ کۆچی دایکی ژنەکەشی میراتێکی ئەوتۆی پێنەبڕا. دواتر ماڵەکەیان لەدین ئیستریت بۆ شوقەیەکی باشتر لە(گرافتون تریس)گواسترایەوە. ساڵی١٨٦٩ئەنگلس دوای کۆچی باوکی هەموو مانگێك برە پارەیەکی بۆ مارکس دەناردو ئەویش ساڵی١٨٧٠بەرەو لەندەن کۆچی کرد. لەو ساڵە دژوارانەدا کە ئەنگلس کاری مارکسی لەگەڵ کاری کۆیلەکانی میسری باستان دەشوبهان, مارکس توانی لێکۆڵینەوە ئابووریەکانی درێژە پێبدا. مارکس لەزستانی ١٨٥٧تا ١٨٥٨ نزیکەی(٨٠٠) لاپەڕەی نووسی ئەمە ئەو شاکارەی بوو کەلەماوەی ژیانیدا چاپ نەکراو مایەوە تاساڵی١٩٤١ کە ئێستا ئێمە ئەم کتێبە بەناوی (Grundrisse)یا(بنەماکانی ڕەخنەی ئابووری سیاسی)دەناسین. ساڵی ١٨٥٩مارکس کتێبی دیکەی بەناوی (Zurkritihdr Politische Okonomie)یا(سەرتایەك بۆ خوێندنەوەی ئابووری سیاسی) لەچاپدا. هەر لەو ساڵانەدا جۆن ئیستورات میل نامیلکەی (لەبارەی ئازادی)و چارلز داروین-ش (اصل انواع . بنەمای چەشنەکان)ی بڵاو کردەوە. واتە هەر لەو ساڵەدا سێ کتێبی هەڵکەوتەی ئەندێشەی سەدەی نۆزدەیەم لەچاپدران. پێشەکی(سەرەتایەك بۆ خوێندنەوەی ئابووری سیاسی)مارکس گرنگترین کتێبی شێواز ناسی بوو. سەرەتای دەیەی١٨٦٠ مارکس سێ بەرگی گەورەی سەبارەت بەمێژووی تیۆرییەکانی ئابووری و ڕەخنە لەتیۆرییە جیاوازەکان نووسی. ئەمڕۆ ئێمە ئەم بەرهەمانەی بەناوی(Tneorienuber denmehrwert)یا(تیۆرییە بایەخ هێنەرەکان١٨٦٣ . ١٨٦١)دەناسین.ئەمە ئەو ناوەی بوو کەکارل ئوتسکی لە سەر ئەم بەرهەمەی دانابوو. هەر ئەویش بوو کەبۆ یەکەم جار لەساڵی ١٩٠٥ بڵاوی کردەوە. هەرلەو ماوەیەدا مارکس ٤٠٠لاپەڕەی سەبارەت بەڕەوتی بەرهەمهێنانی سەرمایە نووسی کەبەناوی (یاداشتەکانی ١٨٦٣-١٨٦١)بڵاوکرانەوە, ئاپریلی١٨٦١ مارکس بەرەو هۆڵەندا بەڕێ کەوت و پاشان بەناوی خوازیار خۆی گەیاندە ئەڵمانیا و لەوێدا لەگەڵ فردینانو لاسال ئاشنا بوو . لاسالیش ساڵی دواتر خۆی گەیاندە لەندەن و دۆستایەتی کورتخایەنی دوو ڕێبەری کۆمۆنیستی دەستی پێکرد. نواڤمبر١٨٦٥ دایکی مارکس کۆچی دوایی کرد، مارکسیش بەپەساپۆرتێکی ساختە خۆی گەیاندە تریرو چەند ڕۆژێك لەشاری لەدایکبوونی مایەوە. لەساڵی ١٨٦٣ بەدواوە مارکس بەشی یەکەمی یادداشتە ئابورییەکانی بۆ چاپ ئامادە کرد. ساڵی ١٨٦٧لەهامبورگ و لەژێرناوی (Daskapital)یا(سەرمایە)بەشی یەکەمی بڵاو کرایەوە. ناوی دووهەمی ئەم بەرهەمە (خوێندنەوەی ئابووری سیاسی)بوو کە لەسەر بەرگەکەیدا نووسرا بوو بەرگی یەکەم. هەرچەند نووسینەکانی بەرگی دووەم و سێهەمیش

لەساڵەکانی ١٨٦٥و١٨٦٤ ئامادەی چاپکران, بەڵام پێی باشبوو پێدا چوونەوەیەکی بەسەردا بکا, بۆیە لە چاپ دانیان هەمیشە دوادەکەوت. تا سەرئەنجام پاش مەرگی مارکس و بەهاوکاری ئەنگلس و ئەلئونوری کوری بلاوکرانەوە. مارکس بۆ لەچاپدانی (سەرمایە)بەنهێنی خۆی گەیاندە هامبۆرگ لەماڵی دوکتۆر کوگلمانیهاورێی مایەوە ١٦ ساڵ دوای بلاو بوونەوەی (سەرمایە)و کاتێک کەمارکس کۆچی دوایی کردبوو ئەم کتێبە لەناوەندە شۆرش گێرییەکانی ئەوروپا دەنگی دایەوە بۆچەندین زمانیش وەرگێردرا.(سەرمایە)هەمیشە وەك گرنگترین بەرهەمی مارکس ناسێندراوە. کاتێك کەئەم کتێبە بلاو کرایەوە سەرمایەداری تەنیا لەچەند ولاتێکی ئەوروپای رۆژئاوادا پێی گرتبوو لەجیهاندا, هێشتا شێوەکانی بەرهەمهێنانی پێش سەرمایەداری لەجەرەیاندا بوو. مارکس ئەوکات بەدڵنیاییەوە لەبەرەو پێشچوونی سەرمایەداری لەجیهاندا نووسی بووی لەهەمان کاتدا مەترسیەکانی قازانج خۆری بەهۆی سەریەککەوتنی سەرمایەداری پێشاندابوو لەقەیرانی روو لەزیادی بەرهەمی کۆیلایەتی دوابوو، کەدەڵێی ئەمرۆیەو کەسێك ئەم خالانە لەکتێبێکدا باس دەکا. جیا لەنێوەرۆکی روون و ئاشکرای کتێب کەهاوکات لەگەڵ تەئویلی سیاسی و شۆرشگێرانە لێکدانەوەکانی مارکسیش گرنگن. بەتایبەت لەم ساڵانەی دوایدا سەرنجی فەیلەسوفانی شیکاری بۆلای خۆی راکێشابوو.

مارکس لەدەیەی ١٨٦٠دا سەرقاڵی یەکی دیکەی بۆ پەیدابوو. ئەو سێپتامبەری ١٨٦٤ لەدامەزراندنی ناسیۆنالی یەکەم رۆڵێکی گرنگی گێراو قورسایی زۆر کاری تیۆری و سیاسی ئەم رێکخراوەیە لەئەستۆی ئەودا بوو. ئەو بەڵگەنامەی کۆنگرەکان و بەرنامەی شورای گشتی رێکخراوەکەی دەنووسی و لەئاخاوتنە تیۆری و سیاسیە نێو خۆییەکان و بەتایبەت دژی ئانارشیتەکان زۆر هەڵسورا بوو بۆ نمونە یەکێك لەلێدوانەکانی کەساڵی ١٨٦٥ ئامادەی کردبوو گۆری بەناوی(بایەخی نرخ و قازانج) کەنووسراوەیەکی کورت بوو, بەڵام دەقیق بوو کەکورتکراوەی روانگەی مارکس بوو سەبارەت بنەماکانی ئابووری بورژوازی. نووسینێکی دیکەی راپۆرتێکی تێرو تەسەل بوو سەبارەت بەکارکردنی یەکێتییە کرێکارییەکان. ساڵی ١٨٧٣ کەکۆنەپەرستی ئەوروپایی پاش شکستی کۆمۆنەی پاریس هێرشێکی بەردەوامی دژ بەرێکخراوە کرێکارییەکان دەستپێکرد دەفتەری مەرکەزی ناسیۆنالی یەکەم گواسترایەوە بۆ نیۆرك کە ئەمش سەرەتایەك بوو بۆ دارمانی گرنگترین رووداوی سیاسی لەماوەی تێکۆشانی ناسیۆنالی یەکەمدا, کۆمۆنەی پاریس بوو کە مارکس پشتیوانی لێکردمارکس سێ راپۆرتی جیاواز لەیەکی بۆ ناسیۆنالی یەکەم لەپێوەندی لەگەڵ کۆمۆنەی پاریس نووسی کەسێیەمین راپۆرتی بەناوی راپۆرت سەبارەت بەشەری نێوخۆیی فەرەنسا(١٨٧١)بلاو کرایەوە، ئەم راپۆرتە پشتیوانییەکی شۆرشگێرانەبوو لەئامانج و تێکۆشانەکانی کۆمۆنەی پاریس.

سەرچاوە

مارکس وسیاسەتی مۆدێرن

بابك: ئەحمەدی لاپەرە(١٣-٢١)